

PİR SULTAN'IN ŞİİRLERİNDE KÜLTÜREL BELLEĞİN İZLERİ

FOLLOWING THE TRACES OF KARBELA FROM PİR SULTAN POEMS

AYNUR KOÇAK

Sorumlu Yazar/Correspondence

FATMA ZEHRA UĞURCAN

Öz

Bellekle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan en dikkat çekicilerinden biri J. Assmann'ın öne sürdüğü “Kültürel Bellek” kuramıdır. Buna göre bellek ikiye ayrılır: İletişimsel bellek, bireyin çağdaşları ile paylaştığı anıları içerir. Bu bellek mevcut anda oluşur ve yalnızca taşıyıcıları yaşadığı sürece var olmaya devam eder. Kültürel bellek ise çok geçmiş zamana dayanır. Burada efsanevi köken tarihi ve geçmişe ait çarpıcı noktalar yer alır. Alevi toplumu da kendi kültürel dünyalarını oluşturmuş ve bir inanç etrafında buluşmuş bir topluluk olarak oldukça derinlerde gömülü bir kültürel belleğe sahiptir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra yaşanan halifelik tartışmaları çerçevesinde Hz. Ali'nin ve oğullarının yaşadıkları, Alevi toplumunun hafızasında acı dolu hatıralar olarak yer etmiştir. Kerbelâ olayının ise Alevi kültüründe ayrı bir yeri vardır. Kerbelâ, Alevi kültüründe acının, kederin, haksızlığın ve adaletsizliğin bir sembolü haline gelmiş, Kerbelâ ile ilişkili tüm figürler ve motifler onların kültürel belleğinde derin izlerle yer edinmişlerdir. Bunlar çeşitli hatırlama figürleri ile sık sık bellek yüzeyine çıkararak, geçmişin yeniden yaşanmasına, yeniden kurulmasına neden olurlar. Alevi toplumunun sahip olduğu kültürel belleğin izlerinin sürülebileceği en kıymetli folklorik ürünlerden biri Pir Sultan'ın şiirleridir. Bu çalışmada Pir Sultan'ın şiirlerinde kültürel belleğin izleri sürülmüş, Alevi toplumu için oldukça büyük bir önem taşıyan hatırlama figürleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Alevi toplumunun kültürel belleğinin Pir Sultan'ın şiirine nasıl ve hangi kaynaklar vasıtasıyla yansıdığını, bunun bir şair olarak Pir Sultan'a nasıl etki ettiğini tespit etmektir. Bu doğrultuda yapılan incelemeler sonucunda Pir Sultan'ın belleğini Alevi toplumunun folklorunun şekillendirdiği ve şiirlere yansıyan belleğin hatırlama figürlerinin Pir Sultan'ın bakış açısından olumlu ve olumsuz yönde ayırdıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alevi Kültürü, Pir Sultan, Kültürel Bellek, Kerbelâ.

Abstract

Various studies have been conducted on memory. One of the most striking of these is the theory of “cultural memory” put forward by J. Assmann. According to this theory, memory is divided into two. Communicative memory includes memories that an individual shares with contemporaries. This memory is formed in the present moment and continues to exist only as long as its bearers live. Cultural memory, on the other hand, is based on a long time ago. This memory contains the legendary origin history of the society and striking points of the past. The Alawi community, as a community that has created their own cultural World and gathered around a belief, has a deeply embedded cultural memory. In the framework of caliphate discussions after the death of the Prophet Muhammad, Ali and his sons lived in the memory of the Alawi community as painful memories. The battle of Karbala has a special place in Alawi culture. Karbala has become a symbol of pain, grief, injustice in the Alawi culture, and all the figures and motifs associated with Karbala have taken a deep place in cultural memory of Alawi community. These often come to the surface of memory with various remembering figures, causing the past to be relived and reconstructed. One of the most precious folkloric products that can trace the cultural memory of the Alawi community is the poems of Pir Sultan. In this study, traces of cultural memory were traced in Pir Sultan's poems, and the figures of remembrance, which are of great importance for the Alawi society, were examined. The aim of the study to determine how and through which sources the cultural memory of Alawi community is reflected in Pir Sultan's poetry, and how this affects Pir Sultan as a poet. In this direction as a result of research is determined that Pir Sultan's memory is shaped by the folklore of Alawi community and the remembrance figures which reflect to the poems are separated positively and negatively from the point of Pir Sultan's view.

Keywords: Culture of Alawi, Pir Sultan, Cultural Memory, Kerbelâ.

Giriş

Toplumlar, tarihlerini, geleneklerini, anlam yüklü yaşanmışlıkları; bireysel olarak insan ise en basit gündelik işleri bile unutmaktan korkar. Unutmamak için de çeşitli yol ve yöntemlere başvurur. Hatırlamak, unutmamanın karşısı ve ondan bir kaçış çabasındır. Hatırlamak, insanı bilinç düzeyine erdiren, onu bilinçli, düşünen bir varlık haline getiren en önemli eylemlerden biridir. Hatırlamak için kullanılan tekniklerden biri de göstergeleştirmedir. Anlamli geçmiş, göstergeleştirme yoluyla yeniden kurulur (Assmann, 2000, 79). Ricouer, bu durumu unutmama ödevi olarak değerlendirir (2012, 49).

Gündelik anlamdaki hatırlamanın yanı sıra psikolojik ve sosyolojik bir boyutu olan “bellek” kavramı ve insanın hatırlama davranışının biçimleri üzerine oldukça fazla görüş ortaya atılmıştır. Antik Çağ düşünürleri hatırlamayı ikiye ayırır: Birinci tip hatırlama, aniden akla gelme şeklindedir. İkinci tip ise insanın sahip olduğu bir anının peşine düşüp onu yakalamaya çalışması, anımsama çabasına girmesidir. Eski Yunanlar birinciye *mneme*, ikinciye *anamnesis* adını vermişlerdir (Ricouer, 2012, 22). Bergson bunu, zahmetli hatırlama ve anında hatırlama olarak isimlendirir (Bergson’dan aktaran Ricouer, 2012, 47). Modern çağda ise bellek çeşitli bakış açılarına göre yorumlanır. Yorumların çeşitlilik arz etmesine rağmen düşünürlerin bulunduğu ortak payda belleğin geçmişe dair olduğudur. Bu bağlamda “kolektif bellek” ve “kültürel bellek” en çok karşılaşılan bellek teorileri olarak dikkat çekmektedir.

1. Kolektif, İletişimsel ve Kültürel Bellekler

Belleğin ne olduğu ve nasıl işlediği konusundaki düşünceler “Bellek bireysel midir yoksa toplumsal mıdır?” sorusu çevresinde ikiye ayrılır: Belleğin toplumsal olduğu yönünde görüş bildirenlerden ilki M. Halbwachs’tır. Araştırmacıya göre bir hatırlama unsuru doğrudan tek bir kişiyle ilgili olsa bile bunlar, kolektif olarak değerlendirilmek zorundadır. Kolektif belleğin varlığında insanın sosyal bir varlık olmasının payı bulunmaktadır. Bellek, bireyseldir ancak toplumsal olarak şekillendirilir. Toplum, belleği kurgulayandır. Toplumla bağ kesilirse bellekte de kesinti görülür (Halbwachs, 2019, 30-31). Kolektif bellek fikrine göre hatırlamak için insanın kendinden başka tanıklara da ihtiyacı vardır. Bireysel yaşanmışlıklar bile çeşitli insanlar ve gruplar tarafından hatırlatılır. Bununla bağlantılı olarak kolektif bellek için gruba bağlılık son derece önemlidir. Aidiyet duygusu, ideolojiler ve kimlik; bellek vasıtasıyla birbirine bağlanır (Bilgin, 2007, 20). Toplumsal bellek, grup kimliğinin inşasında vazgeçilmez bir araçtır (Bilgin, 2013, 35). Bir başka deyişle bellek, onu taşıyanlarla var olduğu gibi, hatırlama sürecine katılanların grup kimliklerinin de ispatıdır.

Grup, belleği hep yeniden kurmaya eğilimlidir. Çünkü bellek, her zaman kontrol edilebilir bir yapı değildir. Bellekte yer alanlar hiçbir zaman ilk şekillerine sadık kalmazlar. Unutmak ya da hatırlamak istenilenler sıklıkla kontrol dışında tam istenen yönün tersine hareket edebilirler (Douwe, 2012, 13). Onlar dönemin bağlamına göre yeniden kurulurlar (Halbwachs, 2019, 159; Winter, 2015, 321-343). Bu nedenle bireysel ya da toplumsal anıları birer tarihi veri olarak değil, daha çok kültürel bir veri olarak değerlendirmek ve belleği bu yönüyle ele almak gerekir. Çünkü anılar bellekte her zaman net ve kesin biçimiyle kaydedilmemiş, hatta bellekte donmuş ve değişmez bir hâlde kalmamış olabilir.¹

¹ Assmann belleğin bu özelliğini “tarihin yeniden kurulması” olarak adlandırır (Assmann, 2000, 44-47). Geçmiş bellekte ilk haliyle saklamak mümkün değildir. Bu nedenle belleğin sunduğu geçmiş bir alternatif tarih olarak düşünmek gerekir.

Geçmişin yeniden kurulmasının sebeplerinden biri de geçmişte var olmuş bir bilginin, ancak onun bıraktığı izler takip edilerek yeniden elde edilebileceği gerçeğidir (Connerton, 1999, 25). Böylece hatırlama, işaretler vasıtasıyla kurulan yeni düzlemde gerçekleşir. Grupların hatırlama davranışı kendilerine en uygun olan, kimliklerini güçlendirme konusunda işlevsel olan ve manevi tatmin sağlayan belleği sürdürmeye yöneliktir (Boyer, 2015, 15). Hatırlamanın gerçekleşmediği ve buna ihtiyaç duyulmayan durumlar ise hatırlamanın konusu olan anıların çok eski olmalarıyla ilgili değildir. Onlar, artık mevcut olmayan bir sistemin içerisinde gömülü kaldıkları için yeniden ortaya çıkarılmazlar (Halbwachs, 2016, 126).

Kolektif bellekle ilgili iki terimden söz edilir. Bunlar iletişimsel bellek ve kültürel bellektir. Bu kavramlar her zaman geçmişle ilgili olan hafızayı (Ricouer, 2012, 34) içinde bulunan geçmiş deposu bağlamında ikiye ayırır. Hatırlama nesnesi olan geçmiş; yakın geçmiş ve daha uzak geçmiş olarak çeşitlenir (Assmann, 2000, 52). Yakın geçmişle ilgili çoğunlukla yeterince bilgi vardır. Ancak daha geçmişe gidildiğinde bilgiler azalır, efsaneleşir, mitleşir. Yakın geçmişi kapsayan bellek için iletişimsel bellek, daha uzak geçmişi kapsayan bellek için kültürel bellek ifadeleri kullanılır. Bireysel biyografiler çerçevesinde tarihsel deneyimler içeren iletişimsel bellekte kişinin çağdaşları ile paylaştığı anıları yer almaktadır. Bu bellek “an”da oluşur ve zamanla kaybolur, yani yalnızca taşıyıcıları ile sınırlıdır. Gündelik olmayan olayları hatırlama organı olarak görülen ve iletişimsel bellekten kurumsallık özelliği ile ayrılan (Assmann, 2000, 231-232) kültürel bellekte ise efsanevi köken tarihi, geçmişe ait çarpıcı, belirgin noktalar görülür. Burada hatıranın bağlı olduğu “hatırlatma figürleri” de denilen sembolik figürler oldukça yoğundur. Tarihle ilişkili gibi görünmesine rağmen kültürel bellek tarihin gerçekliği ile ilgilenmez. Tarih, onda hatırlanan tarihe ve ardından efsanelere dönüşür (Assmann, 2000, 54-59). Bu noktada bellek ile tarih arasındaki mesafe dikkat çeker. Hatıralar, bellek için ne kadar önemli ise, tarih için o kadar uzaktır; tarih hatırayı kabul etmez (Nora, 2006, 18-19). Çünkü tarih anlatılara değil olgulara önem verip, olgularla dışsal bir bağ kurarken, bellek anlatıları özel bir yere koyup olgularla içsel ve duygusal bir bağ kurmaktadır (Traverso, 2009, 14-15).

Kültürel belleğin taşıyıcıları genellikle özel nitelikli kişilerdir; şaman, rahip, şair-ozan gibi kendilerine bilgiyi taşıma yetkisi verilmiş kişiler kültürel belleğin taşıyıcılığını yaparlar. Onların görevi, dâhil oldukları ve hizmet ettikleri grubun belleğini korumaktır. Geçmişin imgelerini ve bilgilerini sürdürmek için tören, ritüel gibi performanslardan yararlanırlar (Connerton, 1999, 12). Bu özellik kültürel belleğin iletişimsel bellekten ayrıldığı en önemli noktadır. Kültürel belleğin çalışma biçimi iletişimsel bellekten farklı olarak biçimlendirilmiş ve törensel bir yapıdadır. Nitekim hatırlamanın en önemli aracı kültürel bir zeminde hatırlanmak istenen bilginin yinelenmesi ve yorumlanmasıdır. Bunun önemi yazıya sahip olmayan toplumlarda daha yoğun hissedilir. Yazının olmadığı dönemlerde, bilgiyi taşıma yetkisi verilmiş uzman kişinin en önemli görevlerinden biri ritüel bilgilerin aktarılmasını sağlamaktır. Burada bir çeşit veri taşıyıcısı işlevi görürler. Kültürel bellekte kayıtlı bilgiyi çağırma yoluyla yeniden hatırlar ve şiirsel biçim ya da ritüel sunuş yoluyla iletirler (Assmann, 2000, 57-62).

Kültürel bellek, sıklıkla törensel ve dramatik eksende belirginleşir gibi görünür. Ancak sözlü kültür ortamının söyleme ve anlatmaya dayanan folklorik ürünleri de kültürel belleğin yansıma aynalarıdır. Nitekim belleğin, varlığını sürdürmek için mekâna ihtiyacı vardır. Anlatı dünyası bu bakımdan sunduğu ifade

imkânlarıyla belleğe bir mekân sunar. Böylece bellek kendisini anlatıda somutlaştırır, mekânsallaştırır. Kültürel belleğin sürekli kendisine yeni mekânlar araması ve buna bağlı olarak kendisini edebî ürünlerde yansıtma çabası, edebiyatın edimlerinden biri olan olası bir evren kurmak, alternatif bir “olan-bitenler dizisi” oluşturmakla (Ulusoy Aranyosi, 2012, 26) örtüşmektedir. Bu noktada belleğin edebiyattan, edebiyatın da bellekten faydalandığı söylenebilir. Ozanların, anlatıcıların dilinden dökülenler kültürel bellekle harmanlanır, yoğrulurlar. Bu bağlamda Pir Sultan’ın şiirleri de böyle harmanlanarak dile gelmiş örnekleri içerir. Oldukça yoğun bir kültürel belleğe ve bu belleğin işlendiği gelenek, ritüel ve törenlere sahip Alevi toplumunun bir üyesi olan Pir Sultan, içinde var olduğu toplumun belleğini şiirlerine yansıtan bir sanatçıdır. Bu çalışmada Pir Sultan’ın şiirlerinde kültürel belleğin izdüşümleri tartışılacak ve sanatındaki yansımalarının izleri sürülecektir. Pir Sultan şiirleri hâlâ oldukça tartışmalı bir konudur. Araştırmacılar elde bulunan şiirlerden hangilerinin asıl Pir Sultan’a ait olduğu konusunda görüşler bildirmiş ancak tam bir uzlaşma mümkün olamamıştır. Burada, bu tartışmalardan uzakta durularak Abdülbaki Gölpınarlı ve Cahit Öztelli’nin çalışmalarında yer alan şiirlerden örnekler üzerinde durulacaktır. Pir Sultan’ın şiirlerine yansıyan kültürel belleğin hatırlama figürleri olumlu ve olumsuz çağrışım yapanlar şeklinde ikiye ayrılarak yorumlanacak ve bu başlıklar altında da önemli şahsiyetlerle sembolik anlama sahip motifler ayrı ayrı değerlendirilecektir. Bunlardan önce Pir Sultan’ın kültürel belleğini oluşturan geçmiş ve yaşadığı dönem, bu döneme ait toplumsal, siyasi, dinî ve ekonomik dinamikleri kısaca hatırlamak gerekmektedir.

2. Pir Sultan ve Kültürel Bellek

Pir Sultan, Alevi Bektaşî şiir geleneğinin en önemli temsilcilerinden biridir. Şiirlerden, onunla ilgili rivayetlerden ve bazı tarihi kayıtlardan onun dünya görüşü, kişiliği ve yaşamı ile ilgili birtakım bilgiler edinmek mümkün olabilmektedir. Pir Sultan, içinde yaşadığı toplumun sözcüsü olarak, şiirlerinde haksızlıklara, otoriteye, yaşamın kendisine çatışmacı bir üslupla karşı çıkar. Bunu yaparken öykülerle dolu kökenine sıkı sıkı sarılır.

İnsanlık, başlangıçtan beri köken arayışında bulunmuş, insanlar, toplumlar bir kökene bağlanma ihtiyacı duymuşlar ve ilk kutsal hikâyeler olan köken mitlerini oluşturmuşlardır. Çünkü bilinçli insan için yaşama anlam katan değerlerden biri kökene sahip olmak ve bir misyonla yüklü olmaktır. Pir Sultan’ın misyonu Alevi toplumunun sözcülüğünü üstlenerek, kültürel belleğinde taşıdığı anıları şiirleriyle ifade etmek ve çevresindeki kitleleri birlik bilincinde buluşturmak. Nitekim bir toplum ortak anıları var ise ancak o zaman ulus bilincini koruyabilir (Nora, 2006, 158). Pir Sultan’ın içinde yaşadığı ortam, Alevi zümrelerin böyle bir birlik bilincine oldukça ihtiyaç duydukları bir ortamdır. Osmanlı Devleti ve Alevi toplumu arasında mezhep ayrılığının etkileri görülmekte, iki taraf arasındaki mesafe gün geçtikçe açılmaktadır. Buna ek olarak ekonomik şartlar da halkın devlet karşısındaki yerini belirginleştirmektedir. Bunlar yaşanırken arka planda ise Osmanlı Devleti ve Safevî Devleti arasındaki uyuşmazlıklar artmakta, her iki devletin de kendi iktidarlarını korumak için dinî ve kültürel olgulara sarıldığı görülmektedir.² Onların bu davranış

2 Osmanlı Devleti, Sünnî yapısını korumaya yönelik ve bu yapı için tehdit oluşturacak her duruma karşı tetikte bir yönetim biçimi sergilerken, onun karşısında yer alan Safevî Devleti, Alevilik inancına bağlı bir yönetim biçimi sergiler. Safevî Devleti’nin Anadolu’daki Türkmen toplulukları kendisine çekme çabaları

biçimleri halkta da tesirlerini göstermiş, halk da kendi içerisinde varlığını ve kimliğini sağlamlaştırmak için dinî ve kültürel hassasiyetlerini ön plana çıkarmıştır. Bunun bir sebebi de iktidarların hatırlamak için güçlü uyarıcılar olmalarıdır (Assmann, 2000, 73). Alevi toplumu için de Osmanlı-Safevî anlaşmazlığı bir uyarıcı işlevi görmüş ve Alevi toplumun belleğini canlandırmıştır, Kerbelâ'da yaşananları yeniden hatırlatmıştır. Özellikle yönetimle uyumsuzluklar vasıtasıyla yaşanan olumsuz duygular, kitlelere travmatik geçmişlerini hatırlatma konusunda oldukça etkilidirler. Pir Sultan için geçmişin acıları “şimdi”de yeniden yaşanmaktadır. Onun kendi yaşamında şahit olduğu haksızlıklar, sıkıntılar adeta travmalarını yeniden hatırlatarak onu geçmişe başkaldırmak, geçmişin öcünü almak isteyen bir sanatçıya dönüştürmüştür. Geçmişin öcünü alırken din büyüklerinin manevî varlığını arkasına alır.

Pir Sultan, Alevilik inancı ekseninde asırlar boyu anlatılagelen acıları hatırlar, yeniden gündeme getirir. Bu hatırlama kültürü çerçevesinde aslında bir çeşit geçmişle yüzleşme dürtüsünün yattığı söylenebilir. Toplum, unutmamak, hatırlamak ister. Geçmişe yönelik adaleti artık sağlamak mümkün olmasa bile uygun bulunduğu hakikati tayin etmek ister. Alevi toplumu böyle bir duygu durumunun içinde bulunmaktadır. Bu toplumun bir sözcüsü olan Pir Sultan'ın şiirinin de hatırlama kültürü bağlamında en önemli teması, Alevilik inancıyla ilişkili olan kişi, durum ve olaylardır. Hatırlamak, bireyin kendi kültürel kimliğinin onayı için de ihtiyaç duyduğu bir durumdur. Hatırlanan, isimlerinden, yaşantılarından bahsedilen kişilerle kurulan bağ, aynı zamanda sosyal, dinî ve politik kimliğin de belirtilmesini hedefler. Pir Sultan şiirinde sıklıkla Hz. Muhammed, On İki İmam ve daha birçok dinî şahsiyet ile onlarla özdeşleştirdiği İran şahından söz eder. Bu hatırlar Pir Sultan'ın yaşadığı dönemden yüzyıllar öncesine dayanıyor olsa da Pir Sultan bunları kültürel bellek vasıtasıyla yeniden sahneye koyar. Kültürel bellekten şiirine yansıyan tüm birikim onun sanatçı kişiliğini, şiir dünyasını, dünya görüşünü meydana getiren detaylardır. Pir Sultan'ı Pir Sultan yapan sahip olduğu bu zengin bellektir. Aslında Pir Sultan'ın yaptığı, yukarıda Ricouer'in de vurguladığı gibi bir “unutmama ödevi”dir. Önceden yaşamış olanları, “an”da yaşananları hatırlamak, hatırlatmak, geleceğe taşımak ister. Zaman zaman hatırlamanın da bir adım ötesine geçerek geçmişin telafisine yeltendiği görülür.

Alevi topluluklarda geçmişî yâd etme çok önemli bir törensel içeriktir.³ Haksızlıklarla, acılarla dolu geçmiş, Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkan halifelik tartışmaları, bu tartışmalara bağlı olarak gelişen çatışmalar, Hz. Ali'nin, onun oğlu İmam Hasan'ın ve torunu İmam Hüseyin ile ailesinin şehit edildiği Kerbelâ olayı matem törenleriyle hatırlanır.⁴ Kerbelâ, Pir Sultan'ın şiirinde dramatik

Osmanlı Devleti yapısı içerisinde memnun olmayan Alevi Türkmenler için bir kurtarıcı niteliği taşımıştır (Başgöz, 1977, 30-31).

3 Bunda din bilgilerinin yorumunun da etkisi büyüktür. İran asıllı din bilgini Ebu'l Kâsım Zemaşeri bir kitabında Hz. Hüseyin için ağlayanların, başkalarını da ağlatanların sevap işleyerek cennete gideceğini söyler (And, 2018, 29). Bu ve benzeri yorumların Kerbelâ'nın hatırlanmasında etkili olduğu söylenebilir. Nitekim hem Sünni hem Alevi toplumlar için Kerbelâ her zaman acı bir hatıradır ve üzüntü ile hatırlanır

4 Anadolu'da Kerbelâ'yı anmak için Muharrem ve Aşure'de yapılan uygulamalar ilk bakışta yalnızca Kerbelâ ile ilişkili gibi görünse de bunların kökeninin Anadolu'daki dramatik köylü oyunlarının ritüel kökenlerinden çok ayrı olmadığı söylenebilir. Nitekim Muharrem uygulamalarındaki eksen kişi Hz. Hüseyin olmakla birlikte, bunu vurgulamak için başka şehitlerden ve İslam dünyası dışındaki kişilerden söz edilmesi, onlar adına da acı çekilmesi bir birikim olduğunu göstermektedir (And, 2018, 33-39). Pir Sultan'ın belleğinde de böyle bir birikim mevcuttur. Pir Sultan'ın şiirlerinde Kerbelâ'yı hatırlatan acılardan söz ederken zaman zaman yaşamın adaletsizliğinden şikâyet ettiği, yaşamın geneline başkaldırdığı görülür.

bir törenden dramatik edebi metne dönüşmüştür. Pir Sultan şiiri kültürel belleğin izleriyle ve bunları gösteren hatırlama figürleri ile örülüdür. Halbwachs'ın hatırlama figürleri olarak ele aldığı bu olgu, bir anının bir grubun belleğinde yer edinmesi için gerekli olan gerçek belli bir kişi, yer ya da olay biçiminde yaşanması gerektiğine, grubun belleğinde kalmaya devam etmesi için anlamlı bir gerçeklikle zenginleşmesi gerektiğine dayanır. Bunlar hatırlama figürlerini oluştururlar (Assmann, 2012, 41-42). Pir Sultan açısından bu durum değerlendirdiğinde onun şiirinin yapı taşlarından olan Hz. Muhammed, Hz. Ali, ehlibeyt ve On İki İmam sevgisi, onlar ile ilgili anlatılar kültürel belleğin hatırlama figürlerinin özellikle dinî anlam taşıdıklarını ve bunların yeniden canlandırılmalarının bir ritüel, bayram karakteri içerdiği (Assmann, 2012, 56) görüşünü desteklemektedir. Diğer yandan hatırlama figürleri ile ilgili önemli bir nokta da onların bir değişim yaşandığında, yeni bir hareket ortaya çıktığında belleğin yüzeyine daha belirgin olarak çıkmalarıdır (Mugnier'den aktaran Ricouer, 2012, 37). Yine Pir Sultan ekseninde bakıldığında, Osmanlı-İran savaşları ve Sünni-Alevi karşıtlığının hatırlama figürlerinin ortaya çıkmaları için oldukça uygun bir iklim oluşturduğu görülür.

Alevilik güçlü bir kültürel belleğe sahiptir ve Alevi toplumu bu belleği yalnızca sanatsal ürünlerle değil mekânlar, ritüeller vasıtasıyla da canlı tutmaya çalışmaktadırlar.⁵ Pir Sultan'ın belleği üzerine söylenecekler arasında en önemlisi kuşkusuz onun belleğini Alevi toplumunun folklorunun şekillendirdiği yönünde olacaktır. Pir Sultan'ın şiir dünyasını sarmalayan anıların tarihselliği konusunda bir netliğe varmak elbette mümkün değildir. Bu nedenle onun dünyasını Alevi kültür dünyasının içerisindeki tarihsel anlatılar, rivayetlerle bir arada değerlendirmek gerekir. Bu nedenle Pir Sultan'ın belleği ele alınırken bilgilerin anlatı düzlemini göz ardı etmemek, Pir Sultan'ın şiirini hatırlama kültürünün bir parçası olarak düşünmek gerekir.

3. Pir Sultan'ın Şiirlerinde Hatırlama Figürleri

Pir Sultan'ın şiirinin Alevilik inancıyla yoğrulmuş olması dolayısıyla onun şiirlerinde sıklıkla Alevilik inancına yönelik hatırlama figürleriyle karşılaşılır. Bu figürler oldukça çeşitli olmakla birlikte hepsi Aleviliğin ortaya çıkışında önemli olan dramatik olaylara veya önemli dinî şahsiyetlere vurgu yapar. Pir Sultan'ın belleğinden şiirine döktüğü Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan, Eba Müslim, Şah gibi Alevilik için önemli figürler ile Zülfikâr, Döldül gibi motifler onun şiirinin kutsal ve olumlu yönünü beslerken, Muaviye, Yezîd, Mervân gibi figürler ile Kerbelâ, susuzluk, kan, kırmızı, zehir ve sarı motifleri Alevi toplumunu bir arada tutan dramatik öykülere aittir. Bunlar, Alevi toplumu için oldukça önemli hatırlama figürleridir. Pir Sultan'ın şiirlerinde de bu hatırlama figürleriyle oldukça sık karşılaşılır. Bu figürler olumsuz ve olumlu çağrışım yönünden ikiye ayrılarak ele alınmıştır. Olumlu figürler Pir Sultan'ın sevdiği, izlerinden yürümeye çalıştığı dinî şahsiyetler ve onları hatırlatan sembollerken, olumsuz figürleri bu dinî şahsiyetlere zarar verenler ve onlarla ilişkilendirilen motifler oluşturmaktadır. Her ikisi de Alevilik etrafında gelişen toplumsal birliği canlı tutan motiflerdir.

⁵ Geleneksel Alevilikte köylerde çeşitli ritüeller için kullanılan odalar, Modern Alevilikte ise Alevi toplumunun kendilerini ifade ettikleri cemevleri kültürel belleğin aktarım mekânları olarak görülür (Koçak-Koç, 2021, 112-114).

3.1. Olumlu Hatırlama Figürleri

3.1.1. Hz. Muhammed, On Dört Masum / On İki İmam, Eba Müslim, Mehdi

Pir Sultan, kültürel belleğindeki olumsuzlukları, bunlara işaret eden hatırlama figürleri ile yeniden bilinç düzeyine çıkarmış ve bunu dile getirmiştir. Buna karşılık Pir Sultan'ın şiirinde birçok olumlu hatırlama figürü ile de karşılaşılır. Bunlar Alevilik inancı için kutsal olan din büyükleridir. Pir Sultan'ın din büyüklerinden bahsettiği şiirlerinin güzelleme ağırlıklı olduğu görülür. Pir Sultan, sözünü ettiği bu figürlere yapılan haksızlıklar ve geçmişte yaşanmış acı olaylar çerçevesinde bir şiir dünyası oluşturur. Aşağıdaki dörtlükte Pir Sultan kendisi için umutları yeşerten, kendisinde güzel duygular ortaya çıkartan tüm şahsiyetleri anmıştır.

*Arkası yok deme Şah'ın oğlunun
Zahirde batında yüz bin er vardır
On dört masum ile On İki İmam
Yanında Muhammed'le Ali vardır (Öztelli, 1985, 66).*

İran şahının Alevi Türkmenlerin dünyasında ayrı bir yeri vardır. Sebebi Alevi Türkmenlerin Osmanlı Devleti'nin mezhep ayrılığı nedeni ile kendilerini temsil edemediğini düşünmeleridir. Osmanlı Devleti içerisinde kendilerini ötekileştirilmiş hisseden Alevilerin kendi varlıkları için aradıkları kurtarıcı, Şiiliğin en önemli temsilcisi olan On İki İmam'ın soyundan geldiğine inanılan İran şahları olmuşlardır. Anadolu topraklarında yaşayan Aleviler arkalarına İran şahını bir güç olarak almışlardır. İran şahının arkasındaki güç ise Aleviliğin önemli dinî figürleridir. Pir Sultan, Şah'a olan sevgisini şiirlerinde sürekli ifade ederken, yukarıdaki şiirinde Şah'ın yalnız olmadığına, onun arkasında manevi güçlerin bulunduğu dikkat çekerek Şah'ı da yüce bir makama konumlandırmış olur. Şah'ın arkasındaki görünmez güçler On Dört Masum ve On İki İmam'dır. Pir Sultan On Dört Masum ve On İki İmam⁶ ifadeleriyle andıklarını hakkın yolunda, adaletin yanındaki isimler olarak değerlendirir ve onları yüceltir.

Pir Sultan'ın İran şahını andığı birçok şiiri vardır. Nitekim İran-Safevî Devleti ve Osmanlı Devleti arasındaki çatışma Pir Sultan'ın belleğini harekete geçiren en önemli faktörlerdir. Çünkü hatırlamak ancak hatırlama nesnesiyle ilişkili sistem mevcut ise devam eder, sistem artık geçerli değilse hatırlama figürleri de o sistemle birlikte yavaş yavaş tarihe gömülürler. Alevi toplumu hatırlama kültürü ile bir arada düşünüldüğünde, onlara hatırlamayışı teşvik eden bir sistem olduğu söylenebilir. Safevî-Osmanlı arasındaki mücadele Alevi toplumunun belleğini hep canlı tutmuştur. Pir Sultan'ın da güncel olaylar sayesinde Alevi toplumunun kültürel belleğini şiirlerine yansıttığı bir gerçektir. Başka bir deyişle kültürel bellek kendisini Pir Sultan'ın şiirinde ortaya çıkarmış, Pir Sultan'ın sanatını varlığını sürdürmek için bir araç olarak kullanmıştır.

Pir Sultan On İki İmam'dan özellikle Kerbelâ'da şehit edilen Hz. Hüseyin'i sıklıkla anar. Hz. Hüseyin'i andığı şiirlerde ilk önce ondan övgüyle dolu olumlu bir atmosferde söz ettiği ancak daha sonra dramatik olayla şiirini ağıt havasına

6 Aleviliğin temelinde On İki İmam sistemi bulunmaktadır. Bunlar Hz. Ali'den başlayıp on ikinci imam olan Mehdi'ye kadar tüm imamlardır. Daha sonra bunların başına Hz. Muhammed ve Hz. Fatıma'yı da ekleyerek günahsız, saf ve suçsuz olduklarını vurgulamak için bunların hepsini On Dört Masum olarak ele almışlardır (And, 2018, 27).

büründürdüğü dikkat çeker. Hz. Hüseyin sahip olduğu güzel özelliklerle anılır ve onun yaşadıklarından dolayı duyulan üzüntü dile getirilir.

*Muhammed Ali'nin çeşmi çırağı
Erenler yolunun gülşeni bağı
Ciğerler paresi gönül durağı
Gözlerimin nuru İmam Hüseyin*

*Bâtının sultanı mü'minler şahı
Gaib âleminin şems ile mâhu
Şah Hüseyin'im deyü ederler âhu
Matem ile zarı İmam Hüseyin (Gölpınarlı-Boratav, 2010, 97).*

Hz. Hüseyin; Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin gözünün nuru, erenler yolunun gül bahçesidir. Hakikatin sultanı, müminlerin en yücesidir. Onun acı vefatı kalabalık kitleler için ah etme zamanı, yas tutma zamanıdır. Pir Sultan Hz. Hüseyin'i güzel özellikleri ile anarken onun ölümünden duyduğu üzüntüyü de ifade eder.

Pir Sultan'ın hatırlatma figürlerinden biri de Eba Müslim olarak ifade ettiği Ebû Müslim'ül-Horasânî'dir.⁷ Pir Sultan, Ebû Müslim'i Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin tecellisi olarak görür. Aşağıdaki şiirde bu açıkça görülmektedir:

*Dün gece seyrinde bir eri gördüm
Muhammed Ali'ye benzer kesimi
Yine bâtınmda bir ere sordum
Dedi bilmez misin Eba Müslim'i (Gölpınar-Boratav, 2010, 56).*

Aleviler haksızlıkların telafisi ve adaletin sağlanması için Mehdi'nin geleceğine dair umutlarını hep diri tutarlar. Hatta İran şahının Mehdi olabilme ihtimali üzerinde dururlar. Öyle ki bu durum Pir Sultan'ın şiir dünyasına da yansımıştır. Aşağıdaki şiirde Pir Sultan önce Mehdi'den söz eder ve onu On İki İmam'ın kanını alacak kişi olarak görür. Sonrasında ise Aleviler için yedi büyük şairden biri olan Nesîmî'yi anar. Tüm haksızlıklar, Nesîmî'nin başına gelenler Pir Sultan'a On İki İmam'ın başına gelenleri hatırlatmaktadır.

*Görebilsem sultanımı hanımı
Sever idim can içinde canımı
Mehdi alır İmamların kanını
Kanlar içinde Seyyit Nesîmî (Öztelli, 1985, 265).*

Rivayete göre Hurufî şair Nesîmî “ene'l-hak” motifine ve Hallac-ı Mansur'a bağlılığından dolayı derisi yüzülerek öldürülmüştür. Pir Sultan'ın, önce kurtarıcı Mehdi'yi anıp ardından Nesîmî'yi kanlar içinde tasavvur ederek onu da intikamı alınması gereken “masum”lardan biri olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Pir Sultan'ın sevgi ve saygı ile andığı tüm bu figürler onun kültürel kimliğinin parçalarıdır. Pir Sultan, onlardan söz ederek kendi kimliğini hatırlar, güçlendirir ve kültürel kimliğini

7 Ebû Müslimü'l Horasânî, Kerbelâ'nın öcünü alan büyük komutan ve din adamı olarak görülür. İran'da Emevi yönetimine karşı artan hoşnutsuzluk Ebû Müslimü'l Horasânî'nin propagandalarıyla Abbasi-Emevi savaşıma dönüşmüştür. Uzun süren bu çatışmalar Emevi halifesi II. Mervân'ın ölümüyle ve Emevi devletinin yıkımıyla sonuçlanmıştır (Yıldız, 1994, 197-199; And, 2018, 23-24). Kerbelâ'nın öcünü almış olması sebebiyle Alevilerce çok önemli ve kutlu bir yere konumlandırılır.

geleceğe taşımak için bir adım atar. Pir Sultan'ın olumlu hislerle andığı figürler, aynı zamanda onun arkasında hissettiği manevi güç olarak görülmelidir.

3.1.2. Zülfikâr, Düldül

Pir Sultan, büyük bir sevgi ve sadakatle tutunduğu dinî şahsiyetleri hatırlatan motiflerden de sıklıkla faydalanır. Bunlardan en önemlileri, Hz. Ali'nin atı Düldül ve kılıcı Zülfikâr'dır. Onları hatırladığı an kendinde güç bulan Pir Sultan, Zülfikâr'ın ve Düldül'ün hatıralarıyla geçmişe gider. Zülfikâr ve Düldül ona güzel zamanları, Hz. Ali'nin yaşadığı dönemi hatırlatan figürlerdir.

*Hazret-i Ali'yi gördüm bâtında
Zülfikar belinde Düldül altında
Erenler yanında pirlere katında
Pirim var n'eylerim dünya malını (Gölpınarlı-Boratav, 2010, 83).*

Pir Sultan, bâtında Hz. Ali'yi atı ve kılıcıyla pirlere içinde görür ve bir sonuca varır; onun bunu görebilmesinin, hissedebilmesinin sebebi tekke terbiyesiyle yoğrulmuş ve kendisini belli bir manevi mertebeye yükselmiş hissetmesidir. Bu nedenle bağlı olduğu dinî şahsiyetlerle birlikte, bir arada ve sırra ermiş olduğunu düşünür.⁸ Bununla bağlantılı olarak onun için artık dünya malının da dünyaya kavuşmanın da bir anlamı yoktur. O tamamen hakikatin peşindedir. Kılıç ve at gibi semboller, büyük bir sevgiyle bağlı olduğu Hz. Ali'nin bir parçası olması dolayısıyla Pir Sultan'ı Hz. Ali'nin içinde bulunduğu hakikate götürür.

*Ali'm istemez benliği
Yürekte tutmaz kimliği
Zülfikarın keskinliği
Zerrecesi kılıçtadır (Gölpınarlı-Boratav, 2010, 105).*

Pir Sultan'ın şiirlerinde Hz. Ali'yi adeta bir destan kahramanı gibi ele aldığı açıktır. Yukarıdaki dizelerde de tıpkı destan kahramanlarının sahip oldukları olağanüstü eşyalar gibi Zülfikâr'ın bütün kılıçlardan üstün olduğu vurgulanır.

Pir Sultan'ın şiirlerinde Hz. Ali'yi bir bütün olarak, atıyla kılıcıyla bir tablo gibi tahayyül ettiği dikkat çekmektedir. Bu tablonun ifade ettiği tüm anlatılar onun için destanlaşmış hatıralardır. O, bu destanın tüm kahramanlarını övgüyle anmak, geleceğe taşımak için çabalar. Nitekim onun şiirinin Alevi toplumunun kültürel belleğinin aktarımına destek veren araçlardan biri olduğunu söylemek yanlış olmaz.

3.2. Olumsuz Hatırlama Figürleri

3.2.1. İbn Mülcem, Muaviye, Yezîd ve Mervân

Pir Sultan, kültürel belleğin içeriğini yeniden canlandırarak adeta geçmişten yeniden sahneye koyar, acıları yeniden yaşar, haksızlığa ve zulme vurgu yapar. Olumlu hatırlama figürlerinin onda yalnızlık duygusunun azalmasına, umudun yeşermesine yönelik duygulara yol açtığı görülürken, olumsuz hatırlama figürlerinin

⁸ Pir Sultan tasavvufi bilgiyi her şeyin üstünde tutar. Tasavvufi bilgi ve bu bilgiyi elinde tutan dinî figürler, Pir Sultan için Türk kültüründe önemli bir sembol olan Kızıl Elma'nın karşılığıdır. Pir Sultan bunlara karşı içinde taşıdığı sevgiyle kendisini Kızıl Elma'ya ulaştırmış hisseder. Hatta kendisi yaşayışıyla, şiiriyle, gittiği yolla Kızıl Elma'nın kendisi olmuştur (Görkaş, 2003, 186-187).

Pir Sultan'ın benliğindeki hiddetli yönünü açığa çıkardığı görülür. Özellikle Hz. Ali ve onun ailesine haksızlık yapanlara, zulmedenlere karşı yazdığı şiirlerinde büyük bir öfke dikkat çeker. Bu şiirler yergi şiiri niteliğindedir. Pir Sultan'da belleğin yüzeyine çıkan ve yergiyle anılan hatırlama figürlerden biri Yezîd'tir. Yezîd'in Pir Sultan'ın şiirinde ön plana çıkmasının sebebi, onun oldukça dramatik bir olay olan Kerbelâ'nın hatırlama figürlerinden biri olmasıdır. Yezîd, Kerbelâ'nın dışında Hz. Hasan'ın vefatıyla ve Aleviliğin dramatik arka planını oluşturan daha birçok olayla olumsuz bir ilişki içerisinde görülmüştür. Bunlardan biri de Yezîd'in Hz. Ali'den sonra halife olan ama daha sonra Müslümanlar arasında kan dökülmesini istemediği için Muaviye ile anlaşma yolunu seçen Hz. Hasan'ın zehirlenerek öldürülmesiyle olan ilişkisidir.⁹ Pir Sultan bu olaya şiirinde şöyle yer verir:

*Hey Yezîd Muhammed Ali desene
Gönüldeki kibri kini kosana
Ağu verdin ise İmam Hasan'a
Başında kırarlar ağuş tasını (Öztelli, 1985, 265).*

Pir Sultan'ın Hasan'ın zehirlenmesinden sorumlu tutulan Yezîd'e karşı olağanüstü bir öfke ile dolup taşması ve adeta geçmişe dönerek ondan intikam alma arzusuyla yanıp tutuşması dikkat çeker. Bu, Pir Sultan için bir yüzleşme fırsatıdır. Şiirinde haksızlığın hesabını sorarak kendince intikam almak ister. Yezîd, Pir Sultan'ın pek çok şiirinde bir hatırlama fonksiyonu üstlenmektedir. Yezîd'in zaman zaman tek bir kişiyi değil, Alevi inancının bağlı olduğu tüm değerlere düşmanlık edenleri karşılayan bir sembol olduğu görülmektedir. Bunun bir örneği aşağıdaki dizelerdir.

*Didar ile muhabbete doyulmaz
Muhabbetten kaçan âşık sayılmaz
Yezîd üflemeyle çırağlar sönmez
Tutuşunca yanar aşkın çırası (Gölpınarlı-Boratav, 2010, 84).*

Şiirin genel içeriği bir sevda şiiri gibi görünmekle beraber Pir Sultan'ın şiirin ilk dörtlüğünde “*Ben bu derde kande çare bulayım/ Meğer Şah elinden ola çaresi*” (Öztelli, 1985, 218) sözleriyle yine Alevilik inancına ait motiflerden yararlandığı görülür. Dolayısıyla burada Didar ile Alevilik için önemli dinî şahsiyetlerden söz edildiği, Yezîd ile de tüm düşmanlık edenlerin kastedildiği söylenebilir. “Yezîd” figürü özelinde düşmanların tüm zulümlerine rağmen ateşlerin sönmeyeceği, inanç ve ilahi sevgi ateşinin yanmaya devam edeceği anlatılmak istenmektedir. Bir başka şiirde ise Yezîd'in ancak elinde zülfikâr kılıcıyla Hz. Ali tarafından yenilgiye uğratılabileceği vurgulanır.

*Tâlib olmayınca yaram sarılmaz
Mürşid olmayınca pire varılmaz
Yüz bin asker olsa Yezîd kırılmaz
Eli Zülfikarlı Al' olmayınca (Gölpınarlı-Boratav, 2010, 73).*

Pir Sultan'ın belleğinden şiirlerine dökülen bir başka figür de Muaviye bin Ebu Süfyan'dır.

⁹ Anlatılara göre hilafeti Muaviye'ye bırakmasına rağmen varlığı Muaviye'yi korkutan Hz. Hasan, Muaviye ve oğlu Yezîd'in aklını çeldiği Ca'de bint Eş'as b. Kays tarafından zehirlenerek öldürülmüştür (Fırlalı, 1997, 282-285).

*Pir Sultan ne güzel bulmuş yerini
Ben pirime kurban verdim serimi
Muaviye oğlu Mülcem soyunu
Sürülün dergâhtan der İmam Hüseyin (Öztelli, 1985, 124).*

Yezîd'e karşı yönelttiği suçlamalardan, babası Muaviye'ye ve hatta Hz. Ali'nin katili İbn-i Mülcem'e de (Fıġlalı, 1999, 220) pay vermeyi unutmaz. İbn-i Mülcem'le aynı zihniyete sahip olduğunu düşündüğü Muaviye de Yezîd kadar zulmün sorumlusudur. Pir Sultan'ın belleğinden süzülen, Yezîd, Muaviye ve İbn Mülcem kadar nefretle anılan olumsuz hatırlama figürlerinden biri de Mervân'dır.¹⁰ Mervân'ı, Kerbelâ'nın sorumlularından biri olarak gördüğü için şiirinde ondan adeta öç almaktadır.

*Pir Sultan tâlib devirir
Mervân'ın külün savurur
Yedi kat bârû çevirir
Ali anda saklar bizi (Gölpınarlı-Boratav, 2010, 81).*

Pir Sultan, sözleriyle Mervân'dan öç alırken arkasında Hz. Ali'nin manevi bir dayanak olarak bulunduğunu da bilir. Bu noktada aslında Pir Sultan, mevcut kederi geçmişin motifleriyle yenmeye çalışmaktadır. Mervân, şairin döneminde Aleviliğin karşısında duran tüm güçlerdir. Pir Sultan ve onun gibi bu düzenin karşısında duranlar ise Hz. Ali'nin yedi kat kale duvarı gibi manevi şahsiyeti tarafından bir haleyle çevrilerek korunmaktadırlar. Fantastik sayılabilecek bu düşünce yapısının Pir Sultan'ın aidiyet duygusuna destek olduğu açıktır.

3.2.2. Kerbelâ, Ağu, Kan, Kara, Zehir

Hatırlama eylemi yalnızca kişiler üzerinden gerçekleşmez. Zaman zaman mekân, durum, hissiyat, duygu ve düşünceler de belleği harekete geçirir. Alevi toplumunun en önemli hatırlama mekânlarından biri Kerbelâ'dır. Kerbelâ, coğrafi bir konum olmaktan ziyade yaşanan dramın kendisi olarak düşünülür.

*Gece gündüz arzumanım Kerbelâ
Gidelim gaziler İmam aşkına
Serden başka benim sermayem yoktur
Verelim gaziler İmam aşkına (Öztelli, 1985, 80).*

Pir Sultan'ın belleğinde Kerbelâ olayının¹¹ ayrı bir yeri vardır. O, Hz. Hüseyin ve yakınlarının başına gelenleri Aleviliğin ortaya çıkışında etkili olan tüm olay ve kişilerle bağlar ve Kerbelâ'yı bir üst drama olarak ele alır. Onun için Alevi toplumunun yaşadığı tüm acı olaylar ayrı bir Kerbelâ'dır. Yüzyıllardır devam eden bir zulüm söz

10 I. Mervân Emevi halifelerindendir. Emevi halifelerine biat etmek istemeyen Hz. Hüseyin ve taraftarlarına karşı tavrı almıştır (Aycan, 2004, 225-227). II. Mervân ise Ebû Müslim-i Horasâni'nin bir araya getirdiği Şiiiler ile savaşmış ve yenilmiştir (Kurt, 2004, 227-229). Bu nedenle Alevi topluluklarca her iki Mervân da sevilmmez ve haksızlığın kaynakları olarak görülürler.

11 Hz. Hüseyin taraftarları, uzun zamandır hilafetin Hz. Hüseyin'in hakkı olduğu düşüncesiyle, onun hilafeti elde etmesini beklerken, halife Muâviye b. Ebû Süfyan hilafeti oğlu Yezîd'e devretmiştir. Kûfelilerden kendisine biat etmek istediklerine dair haber alan Hz. Hüseyin hemen yola çıkmış ancak Kûfeliler Hz. Hüseyin yoldayken kararlarından dönmüş ve ona biat etmekten vazgeçmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Hüseyin yanında az sayıda taraftarla Yezîd'in oluşturduğu çember içinde çölde kalmış, susuz ve zor günler geçirerek onuncu gün şehit edilmiştir.

konusudur. Kültürel belleğinde taşıdığı kodlar onun mevcut duruma ve mekâna aidiyet duygusu geliştirmesini engellemiş, hep bir adalet arayışı ve hasretle yoğrulmasına neden olmuştur. Bu nedenle şiirlerinde bir ait olamama duygusu hissedilir. Şiirleriyle oluşturduğu toplumsal birlik sayesinde aidiyetini geliştirmek ister. Pir Sultan'ın aidiyet arayışı aşağıdaki şiirde daha net görülmektedir.

*Biz bunda bülbüllük eylemeyiz
Gülistan kuşuyuz güle gideriz
Bizim kıymatımız bunda bilinmez
Kıymatımız bilen ile gideriz*

*Ne davam var benim şu eller ile
Benim davam Hak ehli kullar ile
Kerbelâ'ya giden abdallar ile
İmam Hüseyin'e bile gideriz (Öztelli, 1985, 362).*

Pir Sultan, aidiyet duygusu geliştirememesinin sebebini kendisine kıymet verilmemesi olarak açıklar. Kendisini On İki İmam'la, onları seven Alevi toplumuyla özdeşleştirir ve ancak onların yanında mutlu olacağına inanır. Onun meselesi bulunduğu yerle ilgili değildir. O Kerbelâ'ya gidenlerle bir olmak ister. Kerbelâ zaman zaman şiirine başka motiflerle yansır. Susuzluk bunlardan biridir.

*Göl içinde çarhı döner
Susuzluktan bağı yanar
Müminler secdeye iner
Seyir var seyir içinde (Öztelli, 1985, 82).*

Kerbelâ'nın en dramatik noktalarından biri Hz. Hüseyin ve yanındakilerin çölde adeta bir çember içine alınmaları ve su kaynaklarına erişimlerinin engellenmesidir. Böylece Hz. Hüseyin ve yakınları on gün sürecek bir susuzlukla karşı karşıya kalmışlardır. Bu, Pir Sultan'ın belleğinde yer etmiş hatırlama figürlerinden biridir. Susuzluk gibi zehir de adaletsizliği, zulmü simgeler. Hz. Hasan'ın zehirlenerek şehit edilmesi Pir Sultan'ın kültürel belleğinden sıklıkla şiirine süzülür.

*Kast ettiler imamların soyuna
Zehirler kattılar Hasan ma'yna
Kefenini âb-ı zemzem suyuna
Bandurdılar Şah-ı Merdan Ali'yi (Öztelli, 1985, 96).*

Pir Sultan'ın zaman zaman renk sembolizminden faydalandığı ve olumsuz çağrışımlara sahip olan renkleri belleğindeki olumsuz hatıralarla birleştirdiği görülür. Şiirlerinde kara olarak geçen siyah rengi, Pir Sultan'ın sembolik anlamından yararlandığı renklerden biridir.

*Talipler almayan akça fayizi
Münkirin dünyada karadır yüzü
Müslim bacılar geymeyin kırmızı
Söyleyen Muhammet dinleyen Ali (Gölpınarlı-Boratav, 2010, 221).*

Pir Sultan bu şiirinde doğrudan geçmişe atıfta bulunmamış ancak geçmişin sembolleriyle gününü değerlendirmiştir. Aleviliğe gönül vermiş kişileri, bu yoldan

medet uman talipleri haram para konusunda uyarmakta ve taliplerin karşısında yer alan inkârcıları kara yüzlü olarak betimlemektedir. Birçok kültürde olumsuzun sembolü olan siyah renk Alevilik inancına zıtlık teşkil eden her varlığı betimlemek, özellikle de ehl-i beyte düşmanlık edenleri tanımlamak için kullanılır. “*Pir Sultan’ım sevdiğine ağlasın/ Yezîdler başına kara bağlasın*” dizelerinde yine kara rengin olumsuzluğu ön plana çıkarılmış ve Yezîd ile ilişkilendirilmiştir. Hz. Ali ve oğulları Pir Sultan’ın sevdikleridir. Pir Sultan onlara ağlarken “Yezîdlere” düşen ise yaptıkları kötülüğün farkına vararak başlarına kara bağlamaktadır. Pir Sultan yukarıdaki şiirinde Müslüman kadınları ise kırmızı giymeleri konusunda uyarmaktadır. Çünkü kırmızı renk kanı, zulmü, ölümü, başı kesilen Hz. Hüseyin’i hatırlatmaktadır.

Kırmızı renk gibi, Pir Sultan’ın Hz. Hüseyin’in başının kesilmesiyle kodladığı kan da olumsuz bir hatırlama figürü olarak şiirlerde yer alır.

*Gelin canlar bir olalım
Münkire kılıç çalalım
Hüseyin’in kanın alalım
Tevekkeltü taâlâllah (Gölpınarlı-Boratav, 2010, 55).*

İntikam ateşiyle yanıp tutuşan Pir Sultan, Hz. Hüseyin’in kanının kutsallığının bilincindedir. Onun adaletsiz düzende akıtılan kutsal kanı, öcü alınması gereken bir semboldür. Ayrıca kan insan bedenine hayat veren bir madde olması sebebiyle zaten çok önemli iken, geleneksel kültürlerde dinî şahsiyetlerin ve hatta ilahi güçlerden kut aldıklarını düşündükleri yöneticilerin kanının kutsal olduğuna inanma eğilimi vardır. Pir Sultan da Hz. Hüseyin’in kutsal kanının akıtulmasını bir kez daha hatırlayarak büyük bir hınçla dolar ve hayalinde intikama kalkışır.

Kırmızıya benzer bir olumsuz çağırışımı da sarı renk yapar. Sarı rengin Eski Türk kültüründeki ateşle ilgili bazı ritüellerde hastalıkla yorumlandığı bilinmektedir (Inostrantsev, 1995, 45-47). Alevi kültüründe ise sarı renk Hz. Hasan’ı temsil eder. Sarı rengin Hz. Hasan ile ilişkisi, eski Türk kültüründeki anlamına dayandırılır (Ocak, 2000, 244-245). Hz. Hasan’ın zehirlenmesi ve uzunca bir zaman hasta yattıktan sonra can vermesi bu ilişkiyi açıklamaktadır. Pir Sultan’ın şiirinde de Hz. Hüseyin’in başının kesilerek öldürülmesiyle ilgili olan kırmızı ve Hz. Hasan’ın zehirlenerek öldürülmesini simgeleyen sarı bir arada kullanılır.

*Başına bağlamış aldır valası
Aldı beni kaşlarının karası
Hasan ile Hüseyin’in anası
Dost beni gönder de var andan ağla
Başına bağlamış al ile sarı
Arkamızca etme ah ile zarı (Gölpınarlı-Boratav, 2010, 202).*

Pir Sultan, Hasan ile Hüseyin’i annesi Hz. Fatma’nın başına bağladığı al ve sarı örtülerle anımsar. Al örtü, Hüseyin, sarı ise Hasan’dır. Tüm bu olumsuz çağırışimler yapan hatırlama figürleri Pir Sultan’ın şiirini besleyen Alevi toplumunun kültürel belleğine aittir. Pir Sultan onları şiirine dökerek Alevi toplumunu bir arada tutan yüzlerce yıllık matemi taze tutar, kendi aidiyetini pekiştirerek aynı zamanda travmatik kültürel geçmişiyle hesaplaşmanın yollarını dener.

Sonuç

Pir Sultan için şiirlerinde hatırlama figürleri yoluyla açığa çıkan kültürel bellek, geçmişin yeniden kurulması ve haklı ile haksızın yeniden teraziye konulması için olanak tanır. Pir Sultan'ın şiirine yansıyan hatırlama figürlerinin birçoğunun olumsuz çağrışımları vardır. Çünkü Alevilik inancının temelinde adaletsizlik karşısındaki acı ve gözyaşı yer almaktadır. Bu nedenle kültürel bellekteki tüm figürler aslında bir türlü gerçek adaletin sağlanamadığı zor zamanlara aittir. Pir Sultan'ın belleğinde bu figürler duygu yönünden olumlu ve olumsuz olarak ikiye ayrılabilir. Olumsuz figürler, Pir Sultan'ın adaletsizliğin başı olarak gördüğü dinî şahsiyetlerdir. Bunları adeta yeniden sahneye getirerek onlara hesap sorar. Pir Sultan'ı bu hesaplaşmaya iten, ondaki kültürel belleğin yüzeye çıkmasına sebep olan yaşadığı dönemin siyasi ve toplumsal şartlarıdır. Olumsuz figürlerin yanı sıra Hz. Muhammed, On İki İmam, Eba Müslim gibi figürler Pir Sultan'ın olumlu duygularla andığı ve haksızlığa uğradıklarına inandığı dinî şahsiyetlerdir. Pir Sultan, onların manevi gücünü arkasında hissetmektedir.

Pir Sultan sanatını aracı ederek tüm hatırlama figürlerini karşı karşıya koyar, geçmişle yüzleşir ve bir hesaplaşma denemesi yapar. Aynı zamanda geçmişi adeta yeniden kurmaya çalışır. Yüzleşme ve hesaplaşma geçmişin yeniden kurulduğu yeni sahnede gerçekleşir. Yeni sahne Osmanlı Devleti bürokratlarının ve dönemin Alevi zümrelerinin de bulunduğu bir sahnedir. Her iki taraf da geçmiş figürlerin olduğu sahnede buluşturularak bir yüzleşme ve hesaplaşma yoluna gidilir. Bunların yanı sıra Pir Sultan'ın kültürel belleği vasıtasıyla gündeme getirdiği tüm kadim ve yeni olayların aynı zamanda toplumsal hafızayı güçlendirdiği, grup kimliğini sağlamlaştırıldığı ve varlığını acı ve haksızlıklarla bağdaşık hisseden Alevi toplumunun duygu ve düşüncelerine şiir yoluyla tercüman olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Kaynaklar/References

- And, Metin. *Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Assmann, Jan. *Kültürel Bellek*. Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Aycan, İrfan. "Mervân I". *İslam Ansiklopedisi*. 29/225-227. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Başgöz, İlhan. Pir Sultan Abdal ve Pir Sultan Abdal Geleneği. *Sabahattin Eyuboğlu Pir Sultan Abdal kitabına Önsöz*. İstanbul: Cem Yayınları, 1977.
- Bilgin, Nuri. *Kimlik İnşası*. İzmir: Aşina Kitaplar, 2007.
- Bilgin, Nuri. *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2013.
- Boyer, Pascal. "Anlatı Ne İşe Yarar? Hatırlamanın Biliş ve Kültürle İlgili İşlevleri". çev. Yonca Aşçı Dalar. *Zihinde ve Kültürde Bellek*. haz. Pascal Boyer, James V. Wertsch. 5-36. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.
- Camus, Albert. *Başkaldıran İnsan*. (çev. Tahsin Yücel). İstanbul: Can Yayınları, 2017.
- Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar?* çev. Alaaddin Şenel. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Douwe, Draaisma. *Yaşlandıkça Hayat Neden Çabuk Geçer Belleğimiz Geçmişimizi Nasıl Şekillendirir*. çev. Gürol Koca. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Hasan". *İslam Ansiklopedisi*. 16/ 282-285. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "İbn Mülcem". *İslam Ansiklopedisi*. 20/ 220. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Gölpınarlı, Abdülbaki-Pertev Naili Boratav. Pir Sultan Abdal. İstanbul: Derin Yayınları, 2010.
- Görkaş, İrfan. "Pir Sultan'ın Kızıl Elma İmgesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 25, 2003, 177-187.

- Gündoğan, Ali Osman. *Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi*. İstanbul: Öteki Yayınları, 2018.
- Halbwachs, Maurice. *Kolektif Bellek*. çev. Zuhâl Karagöz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019
- Halbwachs, Maurice. *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. çev. Büşra Uçar. Ankara: Heretik Yayınları, 2016.
- İnostransev, K. “Eski Türklerin İnançları Hakkında Birkaç Söz”. çev. Abdülkadir İnan. *Belleten* 14/53 (1950), 45-47.
- Koçak, Aynur-Almira Koç. “Kültürel Bellek Mekânı ve Cemevleri: Garip Dede Cemevi Örneği”. *Sosyal Bilimler Işığında Doğa, İnsan, Toplum ve Kültür*. Ed. Mustafa Aça, M. Ali Yolcu. 97-117. Çanakkale: Paradigma Yayınları, 2021.
- Kurt, Hasan. “Mervân II”. *İslam Ansiklopedisi*. 29/227-229. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Nora, Pierre. *Hafıza Mekânları*. çev. Mehmet Emin Özcan. Ankara: Dost Kitabevi, 2006. Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Öz, Mustafa. “Teberrî”. *İslam Ansiklopedisi*. 40/214-215. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Öztelli, Cahit. *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 1985.
- Ricoeur, Paul. *Hafıza, Tarih, Unutuş*. çev. Mehmet Emin Özcan. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Traverso, Enzo. *Geçmiş Kullanma Kılavuzu Tarih, Bellek, Politika*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Versus Yayınları, 2009.
- Ulusoy Aranyosi, Ezgi. *Türkçe Edebiyatta Kolektif Belleğin Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Ebû Müslim-i Horasânî”. *İslam Ansiklopedisi*. 10/ 197-199. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Winter, Jay. “Tarihçiler ve Bellek Mekânları”. çev. Yonca Aşçı Dalar. *Zihinde ve Kültürde Bellek*. haz. Pascal Boyer, James V. Wertsch. 321-343. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.